

XALQARO HUQUQNING TARIXI VA RIVOJLANISHI

Inombekova Asila Ikromjon qizi
Adahambekov Qudratbek Avazbek o'g'li
Andijon viloyati yuridik texnikumi talabalari

Annotatsiya: maqolada xalqaro huquq tarixining asosiy bosqichlari, qadimgi dunyoda, O'rta asrlarda, Vestfaliya tinchligidan Gaaga konferentsiyalarigacha bo'lgan xalqaro huquqning paydo bo'lishi va rivojlanishi, BMTning yaratilishi va zamonaviy xalqaro huquqning shakllanishi muhokama qilinadi. Turli davrlarda xalqaro huquqning asosiy xususiyatlari va o'ziga xos xususiyatlari ajralib turadi, bu xalqaro huquq normalarining genezisini va uning xalqaro munosabatlar sohasidagi o'zgarishlar bilan bog'liqligini ko'rishga imkon beradi. 21-asr boshidagi vaziyat, kelajakda xalqaro huquqning rivojlanish istiqbollari va yo'nalishlari ko'rib chiqilmoqda.

Kalit so'zlar: xalqaro huquq tarixining bosqichlari, qadimiy dunyo, O'rta asrlar, Vestfaliya tinchligi, Gaaga konferentsiyalari, BMT, xususiyatlari, o'ziga xosligi, genezisi, 21-asr, rivojlanish istiqbollari va yo'nalishlari, kelajak.

Xalqaro huquqni xalqaro hamjamiyat sub'ektlari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy normalar tizimi sifatida aniqlash mumkin. Birinchi marta "xalqaro huquq" atamasi I. Bentam tomonidan 1780 yilda "axloq va Qonunchilik tamoyillariga kirish" asarida ishlatilgan.

Xalqaro huquq juda uzoq vaqt davomida o'rganilganiga qaramay, uning kelib chiqishi qadimgi davrlarda, qabila munosabatlarining parchalanishi va birinchi davlatlarning shakllanishi paytida sodir bo'lgan. O'sha paytda qadimgi odamlar allaqachon nasllararo va qabilalararo munosabatlarda ma'lum tajribaga ega edilar, urf-odatlarida mustahkamlangan ushbu munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar ishlab chiqilgan edi. Rivojlanish jarayonida ushbu qoidalar xalqaro huquqqa aylandi va davlatlarning paydo bo'lishi bunga turtki bo'ldi. Davlatlar o'zlarini siyosiy, iqtisodiy, harbiy, ilmiy-texnik, demografik, madaniy munosabatlar bilan bog'lashdi. Shunday qilib, xalqaro huquq tarixiy rivojlanishning tabiiy mahsulidir, ob'ektiv va Real mavjud bo'lib, davlatlar mavjud bo'lganda yanada rivojlanadi.

Bugungi kunda xalqaro huquqning tarixiy rivojlanishi masalasi dunyodagi eng yirik davlatlar o'rtasidagi oldingi kelishuvlarning yo'q qilinishi va yangi turdagi yangi xalqaro munosabatlarga asoslangan dunyoning yangi rasmini shakllantirish bilan bog'liq holda ayniqsa dolzarb bo'lib qolmoqda. Bu munosabatlar qanday bo'lishi kerak? Tarixiy kontekstda xalqaro huquqning rivojlanish mantigi qanday? Tarixiy rivojlanishda xalqaro huquqning rivojlanishini kuzatish qobiliyati harakatning keyingi yo'nalishini taklif qilishi, kelajakda xalqaro huquq va xalqaro munosabatlar qanday bo'lishini tushunishi mumkin.

Qadimgi dunyoning xalqaro huquqi deb nomlangan davr miloddan avvalgi IV ming yillikning bir qismini qamrab oladi. e. xalqaro huquqiy normalar shakllana boshlaganda va milodiy 476 yilda G'arbiy Rim imperiyasining qulashi bilan tugaydi. e.. Hozirgi kunda ma'lum bo'lgan eng qadimgi xalqaro huquqiy hujjatlar miloddan avvalgi 3100 yillarda Mesopo-tam Lagash va Umma shaharlari hukmdorlari o'rtasida tuzilgan shartnoma hisoblanadi.. Ushbu

ikki davlat tuzilmasi o'rtasidagi ziddiyat ushbu shaharlarning homiy xudolari o'rtasidagi ziddiyat sifatida namoyon bo'lishi xarakterlidir. Ammo, "ajablanarlisi shundaki, biz bilgan eng qadimgi xalqaro kelishuvlarda biz zamonaviy xalqaro huquqiy amaliyotning ko'plab elementlarini ko'ramiz: hududiy mojaro, hakamlilik sudi, nizo ishtirokchilaridan biri uchun bahsli hudud ustidan suverenitetni tan olish."

Qadimgi dunyoda tashqi siyosatning asosi urushlardir. Ammo urush e'lon qilish tartibida ham, diplomatiyada ham dindorlik, harakatlarning marosimlari kuzatiladi. Miloddan avvalgi v asrga kelib. E. Rim imperiyasi paydo bo'lgan barcha xalqaro huquq institutlarini o'zlashtirdi va ularni o'ziga xos xususiyatlari bilan to'ldirdi. Bu erda homiylik, ittifoq, sulh, o'zaro yordam va boshqalar to'g'risida shartnomalar tuzildi.

Qadimgi dunyo davri uchun xalqaro huquqiy normalarning quyidagi xarakterli xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin: davlatdan oldingi davrdan kelib chiqqan, urf-odatlar va shartnomalarda mustahkamlangan qoidalar; odat xalqaro huquqning asosiy manbai; dindorlik; ratsionalizm.

G'arbiy Rim imperiyasi qulaganidan so'ng, Evropada feodal davlatlar shakllana boshladi va ular bilan xalqaro huquqning feodal turi. U antik davr bilan umumiy xususiyatlarga ega va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Qadimgi davrlarda bo'lgani kabi, bu davrda barcha davlatlar uchun yagona bo'lgan xalqaro huquq normalari mavjud emas edi. Xalqaro huquqning sub'ektlari nafaqat davlatlar hukmdorlari, balki Rim papasi, diniy tashkilotlar (ritsarlik ordenlari), erkin shaharlar va ularning ittifoqlari (Venetsiya, Gansey Ittifoqi va boshqalar) edi. Dastlab shartnomalar og'zaki shaklda tuzilgan, qasamyod yoki qo'l siqish bilan mustahkamlangan, ammo vaqt o'tishi bilan shartnomalar tuzishning yozma shakli ham o'rnatiladi. Xalqaro shartnomalarning yangi turlari paydo bo'lmoqda: konsullik, valyuta, daryolar bo'ylab suzish va boshqalar.

Ushbu davrdagi shartnomalarning aksariyati ikki tomonlama, ammo ko'p tomonlama shartnomalar, xususan, o'ttiz yillik urushni tugatgan Vestfaliya traktati ham ma'lum edi. Bu xalqaro huquqda muhim hujjatdir, chunki u siyosiy muvozanat printsipiga asoslangan edi va o'shandan beri Evropa muammolarini hal qilish diniy emas, balki dunyoviy asosda amalga oshirildi.

1625-yilda taniqli gollandiyalik huquqshunos Gugo Grotia "urush va tinchlik huquqi to'g'risida" birinchi tizimli asarini nashr etdi, unda davrning xalqaro huquqining asosiy masalalari aks ettirilgan. Aynan shu paytdan boshlab xalqaro huquq fanining paydo bo'lishini hisoblash mumkin.

O'rta asrlarda xalqaro huquqning asosiy xususiyatlariga quyidagilar kiradi: mintaqaviylik; oddiy huquq normalarining shartnoma normalaridan ustunligi; cherkovning xalqaro huquq normalarining shakllanishiga katta ta'siri.

1648-yil 24 oktyabrda Vestfaliya risolasi imzolandi, unda ikki yuz yil davomida muhim bo'lgan yangi xalqaro huquqiy tamoyillar aniqlandi: siyosiy muvozanat, dunyoviy hokimiyatning ma'naviy hokimiyatdan mustaqilligi va davlatlarning tengligi. Shu bilan birga, "Vestfaliya tinchligi" ni faqat xalqaro huquqning yangi davrining ramziy boshlanishi deb hisoblash mumkin, chunki unda rivojlanish 1648-yildan ancha oldin boshlangan va traktat imzolangandan keyin davom etgan voqealar birlashtirilgan. 1648-yildan 1919-yilgacha

shakllangan davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi normalar va prinsiplar tizimi klassik xalqaro huquq deb nomlandi.

Shartnoma xalqaro huquqning asosiy manbai hisoblanadi. Bunday shartnomaning odatiy tuzilishi ishlab chiqilgan: muqaddima, asosiy qoidalar, yakuniy qism. Shartnomalarga qo'shimchalar paydo bo'ladi. Shartnomalar turli muddatlarga tuziladi, ularni uzaytirish imkoniyati mavjud va avvalgidek qasamyodlar bilan emas, balki turli xalqaro kafolatlar bilan qo'llab-quvvatlanadi.

Klassik davrda xalqaro huquqning demokratik normalari rivojlanadi, masalan: xalq suvereniteti, davlatlar tengligi, davlat chegaralarining daxlsizligi va boshqalar. urush qonunlari va urf-odatlar sohasida ularni insonparvarlashtirish yo'lida muhim qadamlar qo'yildi. Shu bilan birga, bu yangi erlarning kashf etilishi, navigatsiya, savdo-sotiq va keng ko'lamli mustamlaka bosqinlarining gullab-yashnashi davri. Madaniyatsiz xalqlarga demokratik tamoyillar tatbiq etilmagan.

Klassik xalqaro huquqning asosiy xususiyatlari: madaniyatli xalqlar huquqi; mustamlakachilik; xalqaro shartnoma-xalqaro huquq normalarining asosiy manbai; xalqaro huquq normalarini demokratlashtirish.

Birinchi jahon urushi ommaviy qirg'in qurollaridan foydalangan holda xalqaro huquq normalari yanada islohotlarni talab qilishini ko'rsatdi. Versal shartnomasi va 1919-yilda Millatlar Ligasining tashkil etilishi xalqaro huquq sohasida yangi davrning boshlanishini anglatadi. 1928-yilgi Parij tinchlik shartnomasi urushni milliy siyosat vositasi sifatida taqiqladi. Ikkinchi jahon urushida natsizmning mag'lubiyati, Tehron, Yalta va Potsdam konferensiyasi, 1945 yilda BMT Ustavining qabul qilinishi va Nyurnberg jarayoni xalqaro huquqning yangi normalarini mustahkamladi. 1919-1945 yillarda xalqaro huquq sohasidagi o'zgarishlar (Millatlar Ligasidan Birlashgan Millatlar tashkilotining tashkil etilishigacha) shu qadar mazmunli va keng ko'lamli ediki, ba'zilar bu davrni klassikadan zamonaviy xalqaro huquqgacha o'tish davri sifatida ajratib ko'rsatishadi.

Xalqaro huquqning yangi mustamlakachilikka qarshi turining asosiy xususiyatlari 20-asrning boshlarida shakllangan bo'lsa-da, mustamlaka tizimini demontaj qilish asrning oxirigacha asta-sekin amalga oshirildi. Bir vaqtning o'zida sovuq urush davom etdi. Bunday sharoitda xalqaro huquq juda tez rivojlandi. Eskilarining rivojlanishi bilan bir qatorda yangi, ilgari ko'rilmagan huquq sohalari paydo bo'ldi: havo huquqi, yadro qurolini tarqatmaslik to'g'risidagi shartnomalar, xalqaro xavfsizlik huquqi, atrof-muhitni muhofaza qilish huquqi sohasi.

Inson huquqlariga hurmatni shakllantirishni alohida ta'kidlash kerak. Ikkinchi Jahon urushidan keyin bir qator hujjatlar qabul qilindi, buning natijasida inson huquqlari davlatlarning milliy qonunchiligining eksklyuziv huquqi bo'lishni to'xtatdi.

Ilmiy-texnik taraqqiyotning jadal rivojlanishi ilgari foydalanilmagan makon to'g'risida shartnomalar tuzish zarurligini taqozo etdi. Xalqaro huquq nafaqat yerga aylanadi, balki yer sayyorasidan tashqarida bo'lgan masalalarni tartibga solishni boshlaydi.

Ko'p qutbli dunyoga qaytish jarayoni, biz bu yo'lda qanday qiyinchiliklarni engib o'tmasligimizdan qat'iy nazar, muqarrar deb hisoblaymiz. Keyin xalqaro huquq normalarini rivojlantirishning yangi bosqichi boshlanishi kerak. Xalqaro tashkilotlarning roli ularning huquqiy sub'ekti ustuvorligiga qadar o'sishi kerak. Bundan tashqari, globallashtirish jarayonida

xalqaro huquq tizimi sifat jihatidan o'zgarishi mumkin. Agar bugungi kunda har qanday mamlakat uchun u tashqi huquqiy tizim sifatida harakat qilsa, unda ma'lum bir bosqichda u ichki Qonunchilik tizimiga aylanishi mumkin, demokratik tamoyillar, shaxslarning huquqlari va erkinliklari asosida umumiy er qonunlarini o'rnatish doirasida, urushni har qanday nizoli vaziyatlarni hal qilish vositasi sifatida to'liq taqiqlash bilan va bahsli masalalar. Yoki kimdir xalqaro munosabatlarda hisoblanmaydigan mamlakatlarning ambitsiyalari yoki gegemonning etakchiligini o'tkazib yubormaslikka bo'lgan umidsiz urinishlari sayyoramizni yadro urushida parchalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1) Baskin yu. A., Feldman D. I. xalqaro huquq tarixi, M.: xalqaro munosabatlar, 1990.
- 2) Bogaturov A. D., Kosolapov N. A., Xrustalev M. A. xalqaro munosabatlarni siyosiy tahlil qilish nazariyasi va metodologiyasi bo'yicha insholar. M.: NOFMO, 2002 yil.
- 3) xorijiy mamlakatlar davlati va huquqi tarixi / Milexina E. V. - M.: fan, 2003 yil
- 4) Martens F. F. tsivilizatsiyalashgan xalqlarning zamonaviy xalqaro huquqi: 2 jildda. M., 1996 yil
- 5) qadimgi Sharqdagi xalqaro munosabatlar va diplomatiya.- M.: Fan, 1987-Yil
- 6) Lukashuk I. I. xalqaro huquq. Maxsus qism; darslik. yurid talabalari uchun. fak. - qaniydi? va oliy o'quv yurtlari / I. I. Lukashuk; Ros. akad. - qaniydi? fanlar, in t davlat va huquq, akadem. huquqiy un T. – Ed. 3e, qayta ko'rib chiqilgan va qo'shilgan. – M.: Volters Kluver, 2005 yil.
- 7) Velyaminov G. M. xalqaro huquq. - M.: Nizom, 2015 Yil.